

gemaskerd bal van nederlandse uitgevers

onwenselijke effecten van ongewenste overnemingen

joan hemels

De beurschaos van 'bloedige maandag' 19 oktober 1987 en de nasleep ervan gaven de internationale financiële journalistiek volop aanleiding tot een verhoogde activiteit. De Nederlandse bedrijfseconomische en financiële journalisten waren toen nog nauwelijks bekomen van een krachtproef die op 3 juni was begonnen en tot in het najaar zou duren. Ik doel hierbij op de strijd tussen de twee grote, ook in Vlaanderen bekende, Nederlandse uitgeversconcerns Elsevier NV en Kluwer NV. Uit het halfjaarbericht 1987 bleek, dat Elsevier tot 30 juni 1987 een belang van 23 % had verworven in Kluwer. Inmiddels was een nationaal minidrama met een internationaal tintje de regenachtige zomer journalistiek gaan beheersen. De Britse mediamagnaat Robert Maxwell gaf de uitslaande brand in de Nederlandse uitgeverijwereld een internationaal aspect. Zijn reputatie werkte als olie op het vuur.

In deze bijdrage aan het vriendenboek voor mijn sympathieke Vlaamse collega Louis Meerts, die bovendien een 'persman' in hart en nieren is, beperk ik mij tot enkele onderbelicht gebleven facetten van de geruchtmakende uitgeversslag in het Nederlandse taalgebied. Met het oog op de bijzondere aandacht van de hoogleraar en de hoofdredacteur Meerts voor de beroepsethos van bij massamedia betrokken professionals, veroorloof ik mij enige kritische kanttekeningen te maken bij de ethiek van het ondernemerschap van uitgevers. De uitgeversstrijd van 1987 dwingt mijns inziens tot een bezinning op de uitgeversfunctie in de moderne informatiemaatschappij. Nu de kruitdamp optrekt en de kaarten althans voorlopig zijn geschud, lijkt de tijd voor zo'n reflectie aangebroken te zijn.

De feiten van de affaire

Voor een goed begrip van de verwickelingen geef ik in het kort de feiten. Twee journalisten van de financiële redactie van *de Volkskrant* hebben in recordtempo al een boek over de gevechtshandelingen op de markt gebracht, zodat daarnaar kan worden verwezen voor een uitgebreider en genuanceerder verslag-van-dag-tot-dag (1). De hoofdfiguren in het pokerspel aan het Nederlandse uitgeversfront zullen op zijn vroegst in hun memoires een boekje met meer of minder opzienbarende onthullingen opendoen. Naar de motieven en achtergronden van veel gelukte én mislukte zetten blijft het voorlopig gissen. Op 3 juni kondigde Elsevier aan een bod op Kluwer te zullen uitbrengen. De

hoofddirectie van dit laatstgenoemde concern reageerde vrijwel onmiddellijk met een afwijzing. De beoogde overneming kreeg zo het karakter van ongewenst. Nog maar nauwelijks had Elsevier de hoogte van zijn bod bekend gemaakt, of Kluwer en een derde partij, Wolters Samsom Groep NV, kondigden op 15 juni fusieplannen aan. Kluwer beschermde zich bovendien tegen Elsevier door plaatsing van preferente aandelen bij een bevriende stichting én bij Wolters Samsom Groep. De fusieplannen kregen gestalte, doordat Wolters Samsom Groep een bod uitbracht op Kluwer.

De krantenkolommen stroomden vol met berichten over de twee met elkaar ter beurze concurrerende biedingen. Tot half juli zag het er naar uit dat Elsevier zou winnen. Pas op 17 juli conformeerde de beurskoers van Kluwer zich meer naar die van het van de Samsom Wolters Groep afkomstige bod. Intussen verhoogde Maxwell de graad van nervositeit en spanning door onder meer te laten bevestigen, dat hij kort tevoren een pakket Kluwer-aandelen had gekocht, en door te gaan 'praten' met Elsevier, waarin de Britse media-magnaat ook een belang had opgebouwd. Daarmee leek hij partij te kunnen en willen worden in de op zich al enerverende overnamestrijd rond Kluwer. Hadden Nederlandse media tot dan toe de escapades van Maxwell regelmatig, maar tamelijk afstandelijk gevolgd, nu werd zijn mogelijke inmenging in Nederlandse uitgeverijverhoudingen plotseling als een enorme bedreiging ervaren en geïnterpreteerd. De koele distantie maakte plaats voor emotionele betrokkenheid. De nationale belangen zouden, zo werd gevreesd, in het geding kunnen komen. Journalisten herinnerden zich bovendien de in het voorjaar door Maxwell gedane uitspraak, dat een land als Nederland toch eigenlijk over een echte zondagskrant moest kunnen beschikken.

Na enige tijd van onzekerheid bleek Wolters Samsom Groep op het nippertje 51 % van de aandelen van Kluwer te hebben verworven; de rest was in handen van Elsevier geraakt. Op 14 augustus werd begonnen met de opbouw van het nieuwe concern Wolters Kluwer NV. Elsevier liet Maxwell op 11 september schriftelijk weten op korte termijn geen samenwerkingsmogelijkheden te zien.

Juridische afronding met kunstgrepen

Elsevier werd door een vennootschapsrechtelijk manoeuvre van de nieuwe uitgeverscombinatie Wolters Kluwer in de positie van machteloze minderheidsaandeelhouder gedwongen. Door omzetting, bij notariële akte van 3 november, van de naamloze vennootschap Kluwer NV in een besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid werd Kluwer BV een werkmaatschappij van de holding Wolters Kluwer. Elsevier kwam zo met een aandelenpakket in een dochtermaatschappij te zitten en kan geen enkele invloed van betekenis uitoefenen. De holding oefent met haar aandelenpakket van 51 % de macht uit. Elsevier zou, zo werd van de zijde van Wolters Kluwer beklemtoond, eerst maar eens met daden zijn goede bedoelingen moeten tonen. In het voetspoor van de vele dossiers vullende kranten- en tijdschriftartikelen van ruim vijf maanden heb ik mij bediend van een aan het krijgsbedrijf ontleend jargon. Er was dan ook sprake van een juridische en psychologische

oorlogsvoering, geheel in de lijn van het vijandelijke, vijandige, onvriendelijke of ongewenste epitheton ornans van de beoogde overneming.

De kwestie van de beschermingsconstructies tegen een 'unfriendly takeover' staat, zoals te verwachten was, op dit ogenblik in het centrum van de belangstelling van beursmensen, juristen, de ondernemers en de bankiers. Nederland kent geen centraal overheidsorgaan dat voorafgaande fusietoestemming moet geven. Groot-Brittannië kent in dit verband de 'Mergers and Monopolies Commission', de Bondsrepubliek het 'Kartellamt' en Frankrijk de 'Trésor'. In de Nederlandse verhoudingen was het tot de recente fusiestrijd in de uitgeverwereld niet gebruikelijk een vijandig bod op een andere onderneming uit te brengen.

Geen controleregeling voor persfusies

De afgelopen jaren heeft de Nederlandse Vereniging van Journalisten (ruim vijfduizend leden) herhaalde malen, ook bij kabinet en parlement, op een persfusiecontroleregeling aangedrongen. Het is uiteraard niet toevallig dat juist in de kring van de georganiseerde journalistiek om zo'n regeling werd gevraagd. Het al in de jaren zestig op gang gekomen en mogelijk slechts tijdelijk tot stilstand gebrachte proces van persconcentratie raakt de werkgelegenheid van journalisten (2).

In 1981 pleitte de beroepsorganisatie van journalisten NVJ te zamen met de andere in de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) verenigde media-vakbonden voor een controleregeling. In 1982 rondde het adviesorgaan van de regering in perszaken, de Persraad, zijn discussies af over de (on-)wenselijkheid van zo'n regeling. Een hoofdstroming stemde in met de wenselijkheid ervan, terwijl een minderheid niet overtuigd was van onder meer de praktische uitvoerbaarheid van enige regeling. Volgens een in de Persraad besproken ontwerp-regeling zou een persfusiekamer aan het Gerechtshof te Amsterdam dienen te worden verbonden. Bij dit nieuwe orgaan zouden fusievoornemens dienen te worden aangemeld. De fusiekamer zou vervolgens een onderzoek kunnen instellen naar de mogelijkheden om persverscheidenheid te bevorderen. Daarbij zou ook gelet moeten worden op de bestaansmogelijkheden van de betrokken ondernemingen zónder de voorgenomen fusie. Hangende dit onderzoek zou het fusievoornemen tot ten hoogste dertig dagen kunnen worden geschorst.

In het bewuste ontwerp was aan de persfusiekamer de bevoegdheid toegedacht al dan niet voorwaardelijk een openbare kennisgeving te doen van een verklaring van bezwaar tegen een voorgenomen fusie. In het uiterste geval zou de persfusiekamer een openbare berisping kunnen uitspreken en zelfs een voorgenomen fusie nietig kunnen verklaren, als die fusie naar haar oordeel een zodanig ernstige afbreuk aan de verscheidenheid van het perswezen zou doen, dat daardoor de publieke voorlichting op fundamentele wijze zou worden geschaad.

In het politieke circuit vond het advies van de Persraad noch in de minister-raad noch in de Tweede Kamer een warm onthaal (3).

De Nederlandse Vereniging van Journalisten bleef zich echter sterk maken

voor een persfusiecontroleregeling. Zij beklemtoonde dat het er haar niet om gaat een onverbiddelijk verbod te kunnen afroepen. De regeling zou het karakter van een bijsturingsinstrument moeten hebben. Bij voorgenomen fusies zou er de mogelijkheid door worden geschapen de belangen van de pluriformiteit van de pers veilig te stellen.

Politiek ligt het vraagstuk van een persfusiecontroleregeling ook na de gevechten om Kluwer nog steeds heel gevoelig. De voor cultuur verantwoorde-lijke minister kan tot een andere belangenafweging komen dan bijvoorbeeld zijn collega van economische zaken. 'Oplettenheid blijft geboden' lijkt het motto van politiek Den Haag te zijn. Van de acute noodzaak om tot een toetsingsregeling voor persfusies te komen willen kabinet en parlement echter (nog) niet weten.

Voor alle ondernemingen in Nederland geldt de *formele* fusiecode van de Sociaal-Economische Raad. Het gaat hier om een procedurele toetsing van de wijze van totstandkoming van een fusie.

In een advies van 21 januari 1977 heeft dezelfde raad gepleit voor wetgeving inzake *materiële* fusiecontrole met het oog op toetsing van de gevolgen van een fusie. In het bewuste SER-advies over de toekomstige (wettelijke) status van de fusiegedragsregels was een preventieve materiële toetsing van bepaalde fusies door de overheid voorzien. Deskundigen op het gebied van het handelsrecht zagen geen overwegende bezwaren in de gedachte om te komen tot een materiële fusiecontrole, al dan niet gekoppeld aan de procedurele fusiecode. De in vennootschapsland zeer hoog geschatte prof. mr. W.C.L. van der Grinten die het aan het SER-advies verbonden minderheidsstandpunt had ondersteund, achtte het zware geschut echter niet in overeenstemming met de in Nederland bestaande bedrijfscultuur. Na rijp beraad besloot het kabinet het SER-advies niet over te nemen, zoals uit de toelichting op de begroting van Economische Zaken aan de Tweede Kamer (1984-1985) blijkt. Insiders wijzen er nu op, dat we intussen niet alleen twee jaar verder zijn, maar ook een harde les wijzer zijn geworden (4).

Toetsing van een voorgenomen fusie aan het algemeen belang, op grond van concrete toetsingscriteria door een instantie bestaande uit deskundigen, zou niet alleen in het licht van de binnenlandse uitgeversstrijd van 1987 heroverwogen moeten worden. Er is nu ook de dreiging van overname van een of meer Nederlandse uitgeversconcerns door Maxwell, die meer dan twee miljard gulden in kas zou hebben en niet gebukt zou gaan onder bankschulden, zodat hij bij banken krediet zou kunnen opnemen.

Door de beurscrisis zou een bod van Maxwell op Elsevier één miljard gulden minder kosten. Was de beurswaarde van dit Nederlandse uitgeversconcern eind augustus 1987 nog 3.600 miljoen gulden, twee maanden later was deze waarde gedaald tot 2.300 miljoen gulden (5). Het wapenarsenaal van beschermingsconstructies bij voor overname interessante concerns zal inmiddels ongetwijfeld extra versterkt worden. Er bestaat echter geen zekerheid of de (gecumuleerde) beschermingsvoorzieningen onder alle omstandigheden effectief zullen zijn. De beveiligingsconstructies zijn namelijk nog niet in voldoende mate ten principale door de rechter getoetst, zodat deze dijken het op kritieke momenten toch nog kunnen begeven.

De balans opgemaakt

Van uitgevers wordt niet primair verwacht dat ze op de beursvloer met elkaar een financiële strijd uitvechten. De bij de affaire betrokken concerns hebben zich in de zomer van 1987 grote offers moeten getroosten, óók met het oog op koerssteunende inkoop van eigen aandelen en certificaten (6). De Amsterdamse effectenbeurs raakte er van in de ban, maar de gemiddelde Nederlandse burger hield er een nare smaak van over. Wie tot dan toe nog had gedacht dat zelfs de grootste uitgeverijen van het land er enige eer in stelden culturele aspiraties zo goed mogelijk te combineren met economische doelstellingen, vielen de schellen van de ogen. Uitgeven werd ontmaskerd als een profijtelijke bezigheid met in het gunstigste geval onbedoelde culturele neven-effecten. Het graag gepresenteerde beeld van uitgeven als een 'gentlemen's business' viel in diggelen. Op dit ogenblik is het zelfs nog maar de vraag, of de bedrijfstak pogingen in het werk zal stellen het geschonden vertrouwen bij het publiek te herstellen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door een aantal commercieel niet aantrekkelijke, maar voor het culturele leven in Nederland belangrijke uitgeefprojecten te realiseren.

Politiek gezien zou de strijd om Kluwer ook nog wel eens een onaangenaam staartje kunnen krijgen. De belangenorganisaties van uitgevers hebben in de laatste jaren vrij gemakkelijk gehoor gevonden voor hun desiderata en problemen. Men hoeft hierbij maar te denken aan de kwestie van de handhaving van de vaste boekenprijs en aan het weer invoeren van het BTW-nultarief. Als de georganiseerde uitgevers bij de politiek verantwoordelijke bewindslieden in het kabinet hun zin niet kregen, bleken parlementariërs opvallend vaak bereid te zijn voor uitgeversbelangen in de bres te springen. In de publiciteit kreeg het uiteraard sterk beklemtoonde aspect van het cultuurpolitieke *algemeen* belang meestal sterk de aandacht boven het op de achtergrond gehouden *eigen* belang van de uitgeversconcerns. Na de verwickelingen van het tweede halfjaar van 1987 zullen politici zich niet meer zo gemakkelijk om een boodschap laten sturen en gevoeliger kunnen blijken voor het inperken van de ondernemersvrijheid van uitgevers door bijvoorbeeld een scherpe wettelijk geregelde materiële fusiecode. De wijze waarop informatie in de samenleving vanuit uitgeverijen wordt gegenereerd en verspreid, raakt de 'heiligheid' van de grondwettelijk geformuleerde persvrijheid, maar kan desalniettemin op gespannen voet komen te staan met het algemeen belang.

Een tweede en dan waarschijnlijk grensoverschrijdende concentratiegolf in de uitgeversbranche kan juist in een kleinschalig taalgebied als het Nederlandse cultuurpolitiek ongewenste gevolgen hebben. De miljoenen- en zelfs miljardendansen van binnen- en buitenlandse mediagiganten op een aan het gemaskerd bal herinnerend schouwtoneel geven de opgang naar de informatiemaatschappij een ontnuchterende, tot nadenken stemmende dimensie. De toenemende vervlechting tussen gedrukte en elektronische media in de sfeer van de eigendomsverhoudingen, alsmede de sterke tendens tot internationalisatie van de activiteiten op mediagebied zullen regelgeving van de zijde van nationale overheden bemoeilijken.

Nederland en Groot-Brittannië, twee lidstaten van de Europese Gemeenschap, kennen vrijwel geen wetgeving op het gebied van fusies en (onge-

wenste) overnames, die naar het oordeel van de Europese Commissie de aandeelhouders van ondernemingen voldoende bescherming bieden (7). In het specifieke geval van uitgeverijen dient men echter niet alleen aan de belangen van aandeelhouders, maar met name ook aan die van de informatiegebruikers te denken.

Invalshoek van de economische ethiek

Het zal misschien toeval zijn geweest, maar vóór het hoogtepunt van de uitgeverstrijd begon het christelijk dagblad *Trouw* een serie onder de titel 'Ethiek & geld verdienen'. De bedrijfskundige en jezuïet Eduard Kimman maakte in de aflevering van 30 juli 1987 duidelijk, dat ethiek voor een onderneming moet worden ontwikkeld vanuit het produkt of de dienst waarin zo'n bedrijf is gespecialiseerd (8). Voor een uitgeverij of ander mediabedrijf betekent dit mijns inziens dat ook onmiddellijk het belang van de informatiegebruiker in het vizier komt. Uitgeven als economisch handelen kan dus genormeerd worden aan de hand van normen en waarden. De discussie hierover is echter nog nauwelijks begonnen, hoewel er specifieke beginselen van ondernemingsrecht in de sfeer van het uitgeverijbedrijf uit voort zouden kunnen vloeien.

Volgens de directeur van Het Financieel Dagblad BV, Jan Karel Hylkema, is een juiste definitie van ondernemen 'dat in een onderneming arbeid, kapitaal en ondernemerschap dienen samen te werken met het doel tot een meerwaarde te komen. Anders gezegd, het resultaat van het samenwerken van de drie produktiefactoren dient een hogere waarde te hebben dan de som van de samenstellende delen. De meerwaarde kan bereikt worden door in het ondernemingsgebeuren de vraag naar de functionaliteit van de te produceren goederen of diensten voor de afnemer voortdurend centraal te stellen' (9).

Voor Hylkema is het verheffen van het winst-maken bij het ondernemen tot centrale doelstelling te beperkt. Het zou het gevaar inhouden van het ontstaan van een mentaliteit dat winst-maken ten koste van alles, dus ook ten koste van anderen moet.

De oud-directeur van Samsom Uitgeverij BV, J.F. Samsom, riep in een warm pleidooi voor de prioriteit van de menselijke waardigheid en morele verantwoordelijkheid bij het ondernemen en het fuseren van ondernemingen een door de Amerikaanse bisschoppen geformuleerde norm in herinnering. Deze zou luiden: 'Elk economisch besluit moet beoordeeld worden in het licht van de vraag of ze de waardigheid van de menselijke persoon beschermt of ondermijnt' (10).

Men mag zich in gemoede afvragen in hoeverre de concernleiding van met name de initiator van de vijandige poging tot overname van Kluwer, Elsevier en meer in het bijzonder de voorzitter van de Raad van Bestuur, de sfinx-achtige prof. dr. P.J. Vinken, toegankelijk is voor een gedachtengang als die van de collegae Hylkema en Samsom. Juist daarom is het noodzakelijk dat een diepgaande bezinning op de ethische aspecten van het uitgeven met aandacht voor de beroepsethos van uitgevers door insiders én buitenstaanders op gang wordt gebracht.

Bij alle aandacht voor het creëren van beschermingsconstructies tegen

ongewenste overnames mag de meningsvorming over de zakenman als een publieke figuur (11) niet op de achtergrond raken.

Wat de ontwikkeling van de communicatiewetenschap betreft vind ik het een gelukkige zaak dat de nieuw te benoemen hoogleraar voor het genoemde vakgebied aan de Vrije Universiteit te Amsterdam blijkens de functie-eisen ook belangstelling zal moeten hebben voor de ethische aspecten van massacommunicatie (12). Men zou deze minimale eis aan iedere zittende hoogleraar moeten stellen, te meer, nu collega Louis Meerts het otium cum dignitate gaat genieten. Zijn bijdrage aan het denken over ethiek en media houdt een opdracht in, namelijk om niet te berusten in de technische en economische loop der dingen, alsof mensen er geen invloed op kunnen uitoefenen.

NOTEN

- (1) W. Beusekamp en J. Schoonbrood, *De overval van Elsevier op Kluwer*, Amsterdam, Uitgeverij Balans, 1987.
- (2) Vgl. R.E.M. Van den Brink, *Economische structuur en ontwikkeling van de informatiemedia in Nederland 1938-1985, in het bijzonder die met betrekking tot de uitgeverij*. Leiden/Antwerpen, H.E. Stenfert Kroese BV, 1987, pp. 436-442.
- (3) Zie voor een behandeling van de standpunten van de vier grote fracties in de Tweede Kamer: K(laas)S(alverda), Vraagstuk persfusiecontrole weer hoogst actueel, *De Journalist*, 38 (12): 10-11.
- (4) Vgl. J.R. Glasz, Strijd tussen uitgevers vergt nieuwe gedragsregels, *NRC Handelsblad* van 7 augustus 1987.
- (5) K. Breen, "Nu het uitgelezen moment om overnames te plegen ...", *Elseviers Weekblad* van 14 november 1987.
- (6) In perspublicaties werd unaniem gesteld, dat de uitgeversstrijd méér dan vijfhonderd miljoen gulden heeft gekost. De betrokken uitgeverijen zelf hebben zich op dit punt in stilzwijgen gehuld, maar zullen misschien te zijner tijd de aandeelhouders opening van zaken moeten geven.
- (7) Aldus de strekking van een bericht in *Trouw* van 11 augustus 1987.
- (8) Gepubliceerd in *Trouw* van 30 juli 1987.
- (9) J.K. Hylkema, Ondernemen vorm van naastenliefde, *Trouw* van 8 juli 1987.
- (10) J.F. Samsom, Fusies: rechten van de mens voorop, *Trouw* van 3 juli 1987.
- (11) Titel boven een bijdrage van de Amerikaanse hoogleraar sociale wetenschappen en publicist over management Peter Drucker in *NRC Handelsblad* van 10 oktober 1987.
- (12) Deze advertentie stond in *Trouw* en *NRC Handelsblad* van 10 oktober 1987.